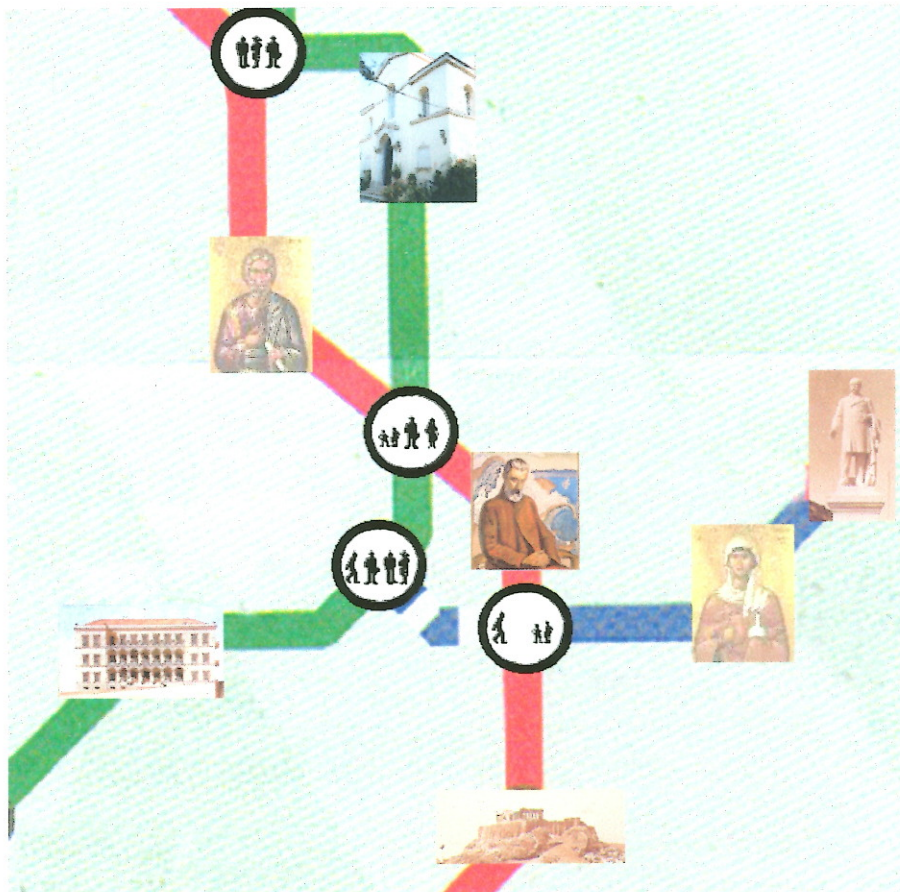

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 70/4/3102

επιστημονικός υπεύθυνος
Αλέξανδρος Μ. Σταυρόπουλος
καθηγητής

ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ

Η Αθήνα και τα πέριξ της Αττικής

έρευνα - καταγραφή - επιμέλεια
Άγγελος Βαλλιανάτος
Δρ. Θεολογίας

ΑΘΗΝΑ 2001

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΔΙΚΟΣ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 70/4/3102

επιστημονικός υπεύθυνος
Αλέξανδρος Μ. Σταυρόπουλος
καθηγητής

ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ

Η Αθήνα και τα πέριξ της Αττικής

έρευνα - καταγραφή - επιμέλεια
Άγγελος Βαλλιανάτος
Δρ. Θεολογίας

το κείμενο «Στην Αθήνα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη
έγραψε η Δήμητρα Νικολοπούλου

έρευνα στοιχείων οργάνωσης και ζωής των ενοριών
και των αγίων τους
στα όρια της Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών
Τριαντάφυλλος Κ. Μπολτέτσος

στην έρευνα συμμετείχαν
οι μεταπτυχιακοί φοιτητές του προγράμματος
«Ποιμαντική Θεολογία και Αγωγή»
του Τομέα Χριστιανικής Λατρείας, Αγωγής και Διαποιμάνσεως
του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
της Θεολογικής Σχολής

ΑΘΗΝΑ 2001

Εισαγωγή

Η έρευνα αυτή στηρίζεται στις αρχές της "Πνευματικής Γεωγραφίας", όρο που νοηματοδότησε την αναζήτηση γερόντων και πνευματικών συμβούλων του πρόσφατου ή απώτερου παρελθόντος, αλλά και του ζωντανού παρόντος στην ελληνική επικράτεια. Στόχος της "Πνευματικής Γεωγραφίας" είναι η χαρτογράφηση ενός χώρου με γνώμονα τη σύνδεση των τόπων με τις μορφές που εξέφρασαν στο παρελθόν ή εκφράζουν στο παρόν πνευματικές νησίδες, πόλους έλξης εκείνων που αναζητούν πνευματική στήριξη στη ζωή τους.

Η πρώτη έρευνα της "Πνευματικής Γεωγραφίας" κατέληξε στη σύνθεση και συγκρότηση ενός ερωτηματολογίου το οποίο και περιέγραψε τις αρχές αυτές με λεπτομερειακό τρόπο¹: ποιος συμβουλεύει ποιον και τι, πού, πώς, πότε και για τί - γιατί.

Το ερωτηματολόγιο που προσφέρθηκε σε κάθε εφημέριο ανά την ελληνική επικράτεια μέσω του περιοδικού "Εφημέριος" αποτέλεσε την προηγούμενη εμπειρία για την δημιουργία του παρόντος ερευνητικού προγράμματος, στους σκοπούς του οποίου αναφέρεται "ο εντοπισμός και η συλλογή πάσης φύσεως καταγραφών των αγίων και γεροντικών μορφών της ιστορίας των Αθηνών, των ναών και του ενοριακού τους έργου".

Τα όρια της έρευνας

Παρά τη μείωση των γεωγραφικών ορίων της παρούσης έρευνας από το σύνολο του ελλαδικού χώρου στην Αττική και τα πέριξ, ο όγκος των πληροφοριών ήταν τέτοιος που κρίθηκε αναγκαία η αναζήτηση ενός ειδικού ιστού, που να συνδέει τις πληροφορίες που προέκυψαν, δίνοντάς τους περισσότερη χρηστική σημασία. Έτσι, το αποτέλεσμα αυτής της έρευνας δεν διατείνεται ότι εξαντλεί τις πιθανές πληροφορίες, αλλά αποτελεί ένα δείγμα,

---

¹Αναλυτικά δες: Α. Μ. Σταυρόπουλου: Στιγμιότυπα και περιπλανήσεις σε δρόμους Ποιμαντικής Διακονίας 3, σ.σ. 83 - 104.

έναν πιλότο για συνέχιση, όχι μόνον ερευνητικών προγραμμάτων, αλλά και ιδεών αντίστοιχων με αυτήν που προτείνεται.

Τα εργαλεία της έρευνας

Τα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος “Πόλεις και Μνήμες” αποτελούν για τον υπεύθυνο του ερευνητικού προγράμματος και τους συνεργάτες του μια καλή ευκαιρία να δώσουν με παραδείγματα στοιχεία για τον απαραίτητο διάλογο της χρήσης των νέων τεχνολογιών από την εκκλησία. Στην άτυπη συζήτηση και αναζήτηση που απασχολεί τον τελευταίο καιρό τον εκκλησιαστικό χώρο και τον χώρο της θεολογίας, παρουσιάζονται δύο εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις: Κάποιοι πιστεύουν πως ο χώρος της θεολογίας και η εκκλησιαστική πράξη, ως οργανισμός με μακραίωνη παράδοση, δεν θα πρέπει να προχωρήσει στη χρήση των νέων τεχνολογιών, αλλά επιφορτίζεται με τη διατήρηση στοιχείων που υπάρχουν ήδη στην εμπειρία της. Η μερίδα αυτή, φαντάζεται πως η χρήση των νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων εμπεριέχει κινδύνους που θα αλώσουν ή θα αλλοιώσουν τον εκκλησιαστικό τρόπο έκφρασης.

Παράλληλα με τις παραπάνω θεωρήσεις, ειδικοί που ασχολούνται με τις νέες τεχνολογίες δε φαντάζονται πως μπορούν να υπάρχουν άρτιες εφαρμογές εκκλησιαστικού περιεχομένου, και, δυστυχώς, δεν έχουν συνηθίσει να κατευθύνουν την εμπειρία τους σε λύσεις που να στοχεύουν προς τη δημιουργία σχετικών εφαρμογών.

Αντίθετα, μερίδα ανθρώπων πιστεύει πως η χρήση των νέων τεχνολογιών αποτελεί πανάκεια σε κάθε είδους πρόβλημα της σύγχρονης εποχής, και πρεσβεύει την -άκριτη πολλές φορές- υιοθέτηση τρόπων επικοινωνίας που μοιάζουν εκκλησιαστικές αλλά δε λαμβάνουν υπόψη τους τον εκκλησιαστικό τρόπο έκφρασης, την ιστορία και την παράδοση της εκκλησίας.

Γνώμονας των νέων τεχνολογιών είναι το ξεπέραςμα των τυχόν ιδεολογικών προβλημάτων με πειραματισμούς και εφαρμογές. Γνώμονας, όμως, της εκκλησιαστικής εμπειρίας είναι, το πέρασμα από τη θεωρία στην

πράξη, με σεβασμό στο παρελθόν και εναργή την έκταση ευήκουου ώτος στις ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου κάθε εποχής.

Ο τρόπος εργασίας στη διάρκεια του ερευνητικού προγράμματος αλλά και της παρουσίασης των αποτελεσμάτων της παρούσης έρευνας, αποτελεί πρόταση προς δύο κατευθύνσεις: προς εκείνους που φοβούνται τη νέα τεχνολογία, δείχνοντας δείγματα χρήσεων που προάγουν και γνωστοποιούν την εκκλησιαστική παράδοση, και προς εκείνους που αφήνονται στα σύγχρονα επιτεύγματα, ως υπενθύμιση πως το παρελθόν δεν τείνει προς τα πίσω, αν λαμβάνει υπόψη του τις αιώνιες αλήθειες που η ορθόδοξη χριστιανική παράδοση εκφράζει.

Τα πεπραγμένα

Τα αποτελέσματα του παρόντος ερευνητικού προγράμματος χωρίζονται σε τρία μέρη:

1. Βάση δεδομένων με πάσης φύσεως καταγραφές που αφορούν στην Αθήνα του παρελθόντος και του παρόντος, και ιδιαίτερα εκκλησιαστικές μορφές της ιστορίας των Αθηνών, τους ναούς και το ενοριακό τους έργο.
2. "Το Μετρό της Αθήνας" συλλογή και παρουσίαση στοιχείων και πληροφοριών για ένα πρόγραμμα - πιλότο multimedia παρουσίασης του Αθηναϊκού Μετρό με γνώμονα τις αρχές της Πνευματικής Γεωγραφίας και του Θεραπευτικού Τουρισμού.
3. "Η Αθήνα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη" δοκιμή παρουσίασης στιγμών μιας πόλης με στοιχεία παρμένα από το έργο μιας πνευματικής προσωπικότητας.

ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΞ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

1

ΒΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Η Αθήνα του παρελθόντος και του παρόντος
εκκλησιαστικές μορφές της ιστορίας των Αθηνών,
Οι Ναοί και το ενοριακό τους έργο

συλλογή εκδόσεων
και οπτικοακουστικού υλικού

Η έρευνα προσανατολίστηκε στην εξεύρεση κατάλληλης διαχείρισης του διατιθέμενου λογισμικού για την καταγραφή του υλικού που συλλέχθηκε. Το Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής στηρίζεται σε πλατφόρμα Mac OS, γι' αυτό χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή File Maker, έκδοση Pro 3.0.

Σε δεύτερη φάση, οργανώθηκε η εξασφάλιση και η προσέγγιση πηγών (δημόσιοι, ιδιωτικοί και εκκλησιαστικοί φορείς και πρόσωπα) αναζήτησης των καταγραφών.

Η συλλογή του υλικού χωρίζεται στις εξής κατηγορίες: βιβλία, άρθρα, λεύκωματα, αφιερώματα, φωτογραφίες, ταινίες, ντοκουμανταίρ, εικόνες, χάρτες κλπ..

Η βάση δεδομένων δεν εξαντλείται με το τέλος του παρόντος ερευνητικού προγράμματος. Αποτελεί ήδη ένα χρήσιμο εργαλείο καταγραφής, στη διάθεση των φοιτητών του ως άνω τμήματος, στα πλαίσια των σχετικών μαθημάτων του υπεύθυνου της έρευνας. Μέχρι την ημέρα παράδοσης του παρόντος, περιέχει 165 καταγραφές, ενώ προβλέπεται η αύξησή τους συν τω χρόνω.

ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΞ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

2

ΤΟ ΜΕΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

συλλογή και παρουσίαση στοιχείων και πληροφοριών
για ένα πρόγραμμα - πιλότο παρουσίασης του Αττικού Μετρό
με γνώμονα τις αρχές της Πνευματικής Γεωγραφίας και του Θεραπευτικού
Τουρισμού.

πρόταση
δημιουργίας παρουσίασης
σε οπτικό δίσκο (CD=Rom)

Το "Μετρό της Αθήνας" απασχόλησε κυρίως την παρούσα έρευνα. Η έρευνα ολοκληρώνεται με την καταγραφή της ιδέας, τη δημιουργία σεναρίου, την παρουσίαση του τρόπου χρήσης της και των στοιχείων που εμπεριέχονται σ' αυτήν, αλλά δεν προχωρά στην υλοποίηση ενός οπτικού δίσκου πολυμέσων. Ο σεβασμός στις ειδικές γνώσεις και την τεχνογνωσία των ειδικών της πληροφορικής, αλλά και η ανάγκη να διατηρούνται οι ρόλοι των ειδικών διακριτοί σε κάθε εφαρμογή, περιόρισε την παρούσα έρευνα στα στοιχεία που η εμπειρία εκείνων που ασχολήθηκαν με αυτή επιτρέπει. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, όμως, αποτελούν μια γερή βάση, ένα επαρκές εργαλείο που μπορεί να οδηγήσει τους ειδικότερους στην εφαρμογή της σε πρόγραμμα οπτικού δίσκου.

Η ιδέα

Συλλογή, καταγραφή και παρουσίαση με πολυμέσα, εικόνων, ήχων και πληροφοριών που αφορούν σε ναούς που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση από τους σταθμούς του Αττικού Μετρό και του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου.

Τα παραπάνω στοιχεία μπορούν να αποτελέσουν έναν οδηγό σε ειδικό μηχάνημα παρουσίασης σε κάθε σταθμό του Αττικού Μετρό. Χρήσιμη θα ήταν η έκδοσή τους σε CD-rom.

Η διοχέτευσή τους σε κάθε ενορία, σχολείο και εκπαιδευτικό ίδρυμα θα αποτελούσε εργαλείο γνωριμίας με την πόλη των Αθηνών, την ιστορία, την παράδοση, το παρελθόν και το παρόν της.

Ενδιαφέρουσες διαστάσεις παίρνει η εφαρμογή αυτή ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, γεγονός που προσδίδει ιδιαίτερη αξία στην χρήση του. Τό σύνολο των πληροφοριών που παρουσιάζει "Το Μετρό της Αθήνας" δεν απευθύνεται μόνο σε μέλη εκκλησιών και δη χριστιανικών, αλλά δίνει χρήσιμες πληροφορίες σε κάθε κάτοικο αλλά και επισκέπτη της πόλης.

Ως "σημεία που εντάσσονται σε μια πνευματική γεωγραφία, τα οποία όταν ενωθούν μεταξύ τους χαρτογραφούν οδοιπορικά προσκυνηματικού

τουρισμού, υποβάλλουν σχέδια για ευσεβείς αποδημίες και οδοιπορίες² επιλέχθηκαν σημεία που είναι ήδη ενωμένα μεταξύ τους στον νέο χρηστικό χάρτη του Αττικού Μετρό και του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου.

Η επιλογή του Μετρό της Αθήνας ως συνδετικού κρίκου για την παρούσα έρευνα υπακούει στην διαπιστωμένη ανάγκη να "μην δημιουργήσουμε "πολιτιστικά πάρκα" ξεχωρισμένα σε ιστορικές περιόδους, σαν κάτι νεκρό, εξωτερικό που παραβλέπει κάθε παρεμβολή του σύγχρονου κόσμου"³. Το Μετρό της Αθήνας αποτελεί ένα από τα πιο σύγχρονα επιτεύγματα της ζωής της πρωτεύουσας.

Τα στοιχεία της έρευνας

Με γνώμονα τις στασεις του Μετρό και του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου της Αθήνας, η έρευνα εστίασε το ενδιαφέρον της στη συλλογή και παρουσίαση στοιχείων που αφορούν "σημεία" που εντάσσονται στην Πνευματική Γεωγραφία του τόπου και συγκεκριμένα:

1. Ναούς που ονοματοδοτούν σταθμούς, που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση από τους σταθμούς ή έχουν ιδιαίτερη σημασία για την περιοχή.

Αν προσέξει κανείς την ονομασία των σταθμών της, θα παρατηρήσει πως ήδη, στοιχεία της παρούσης έρευνας είναι αποτυπωμένα στο χάρτη. Ονόματα αγίων ανδρών και γυναικών της Ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης, ονοματίζουν περιοχές ολόκληρες της Αθήνας και τους αντίστοιχους σταθμούς. Οι επιβάτες του Μετρό δε χρειάζεται, λοιπόν, να απομνημονεύσουν νέα ονόματα περιοχών, αφού το όνομα της περιοχής ή του ναού που υπάρχει κοντά στο σταθμό χρησιμοποιείται χρόνια τώρα. Το γεγονός αυτό, δικαιολογεί τη σκέψη πως δε χρειάστηκε ιδιαίτερη θρησκευτικότητα των κατασκευαστών, ούτε επέμβαση της εκκλησίας,

---

²A. Μ. Σταυροπούλου: Σύγχρονοι Ποιμαντικοί Προβληματισμοί, σ.σ. 55 - 56.

αφού τα ονόματα δεν είναι νέα. Παράλληλα όμως, δικαιολογεί και το επιχείρημα πως η θρησκευτική ζωή των κατοίκων της πόλης περιλαμβάνει θρησκευτικούς όρους και ονόματα που δεν τους χωρίζουν με διαφορετικά θρησκευτικά χαρακτηριστικά, όπως επίσης και πως η ορθόδοξη χριστιανική παράδοση αποτελεί φυσικό χαρακτηριστικό της ζωής της πρωτεύουσας, ιδίωμα και όχι ιδιωτική ιδιαιτερότητα.

Οι παραπάνω σκέψεις αφορούν στους σταθμούς που ονομάζονται από τον Άγιο Ελευθέριο, τον Άγιο Νικόλαο, τον Σταυρό, την Αγία Παρασκευή, τον Άγιο Ιωάννη, τον Άγιο Σάββα, ενώ δε μπορεί να αποφύγει κανείς τους συσχετισμούς με το Μοναστηράκι και τον Ευαγγελισμό, όσο κι αν ο τελευταίος παραπέμπει στο ομώνυμο νοσοκομείο, όπως και το ειδικό νόημα που αποκτά ο σταθμος Ειρήνη, πολύ μάλλον όταν αφορά στο "Ολυμπιακό Στάδιο".

Η έρευνα, λοιπόν, προσανατολίζεται έτσι στο εγγύς ή απώτερο παρελθόν, ξεκινώντας από το πιο σύγχρονο παρόν. Γιατί, στις αρχές της "Πνευματικής Γεωγραφίας" ανήκει το καθήκον να αναζητήσει στοιχεία που υπάρχουν σε κάθε τόπο και να τα υπενθυμίσει στο παρόν. Να βοηθήσει τους ανθρώπους "να μπορέσουν να δουν τον γεωγραφικό τους τόπο μέσα στον οποίο ζουν με άλλα μάτια. Να λειτουργήσουν με τις πνευματικές τους αισθήσεις, έτσι ώστε ο τόπος εκείνος που περιδιαβάζουν και διαβάζουν γι' αυτόν να τους γίνει γνωστός μ' έναν διαφορετικό τρόπο"⁴.

2. Σύντομη βιογραφία του προστάτη και ονοματοδότη του κάθε ναού

Ο όρος "πληροφορία" στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, είναι όρος προσωπικός. Παραπέμπει, δηλαδή, σε κάποιο πρόσωπο. Η παρουσία ενός προσώπου είναι εκείνη που καταξιώνει και δίνει νόημα στην ιστορία, τη γεωγραφία, ενώνει το παρόν με το παρελθόν, προσανατολίζει την πορεία

---

³A. Μ. Σταυρόπουλου: Πόλεις και μνήμες, Ποιμαντική ενεργοποίηση της μνήμης των πόλεων, περ. Εφημέριος 1995, τ. 18, σελ. 401.

προς το μέλλον. Σε κάθε τόπο, η ορθόδοξη χριστιανική παράδοση αναζητά τα πρόσωπα που τον καταξίωσαν, που έδωσαν νόημα στην εποχή τους, που διαμόρφωσαν το χώρο, την ύλη, σε στοιχεία δοξολογίας του Θεού, που άφησαν στο πέρασμά τους εναργή την ελπίδα της πίστης στον άνθρωπο και τις δυνατότητές του, στο Θεό και την εγκόσμια παρουσία της αγάπης Του.

Η παρουσία ναών συγκεκριμένων αγίων σε συγκεκριμένους τόπους, σχετίζεται με τον βίο των αγίων, αλλά και τη σχέση που αισθάνθηκαν οι πρώτοι κάτοικοι της περιοχής με τον άγιο αυτό. Το γεγονός αυτό κάνει απαραίτητη την παρουσίαση των βίων των αγίων, έτσι ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους χρήστες των αποτελεσμάτων της έρευνας να ανακαλύψουν μόνοι τους, τόσο τα στοιχεία που σχετίζονται με την περιοχή και την ιστορία της, αλλά και τα στοιχεία που πιθανόν εκφράζουν την προσωπική τους ζωή. Στους βίους των αγίων έχουν καταγραφεί και διασωθεί πολύτιμες πληροφορίες όχι μόνο για τη ζωή και το έργο των αγίων, αλλά και για τους τόπους όπου έζησαν.

3. Εικόνες ιδιαίτερης λατρευτικής, καλλιτεχνικής ή ιστορικής σημασίας

Η ορθόδοξη λειτουργική τέχνη, πιο γνωστή ως βυζαντινή αγιογραφία, δεν αποτελεί διακοσμητικό στοιχείο των ορθόδοξων ναών. Είναι απαραίτητο στοιχείο της λειτουργίας τους. Η ιστορία των εικόνων αποτυπώνει τις αλήθειες της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας με τρόπο έντεχνο και γλαφυρό. Γι' αυτό και στη διάρκεια των αιώνων εξελίχθηκε και παγιώθηκε ένα σύνολο απαραίτητων κανόνων στην έκφραση της εικονογραφίας που εξασφαλίζει την ορθή αποτύπωση των στοιχείων της πίστης στη λατρεία, την εξιστόρηση της ιστορίας της παρουσίας του Θεού στον κόσμο, την αποτύπωση των βίων των αγίων της και την λατρεία του Θεού και της κτίσης Του. Με τον τρόπο αυτό, κανένα στοιχείο που συνθέτει μια εικονογραφική σύνθεση δεν είναι τυχαίο, όλα έχουν την ερμηνεία τους, το λόγο ύπαρξής τους, τη σημασία τους.

---

⁴A. Μ. Σταυρόπουλου: Σύγχρονοι Ποιμαντικοί Προβληματισμοί, σελ. 64.

Η άγνοια αυτών των στοιχείων έχει οδηγήσει τόσο στην παρεκτροπή της εικονογραφίας από σύγχρονους καλλιτέχνες, αλλά και στον υποβιβασμό της εικονογραφίας στη ζωή των πιστών της ορθόδοξης εκκλησίας σε διακοσμητικούς ρόλους.

Στις εκκλησίες της Αθήνας υπάρχουν άρτιοι εικονογραφικοί κύκλοι, ιστορημένοι από καλλιτέχνες που είναι βαθείς γνώστες της ορθόδοξης χριστιανικής εικονογραφικής παράδοσης. Η παράθεση των εικόνων αυτών, η σύνδεσή τους μεταξύ τους, προσφέρει μια πρώτης τάξεως ευκαιρία παρουσίασης του συνδυασμού της παραδοσιακής έκφρασης και της ατομικής καλλιτεχνικής φόρμας, στοιχείων που συναποτελούν την ορθόδοξη αγιογραφία.

Τέλος, οι εικόνες παίζουν σημαντικό ρόλο στη λατρευτική ζωή των μελών της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας. Εικόνες έχουν συνδεθεί με ιστορικά γεγονότα, στοιχεία της ζωής της Αθήνας στο πέρασμα των αιώνων.

4. Λείψανα αγίων ανδρών και γυναικών που φιλοξενούνται σε ναούς, παρεκκλήσια και προσκυνήματα.

Η ορθόδοξη χριστιανική λατρεία αντιμετωπίζει τη ζωή με διαφορετικές διαστάσεις τόπου και χρόνου απ' ότι η καθημερινότητα των πιστών τους επιβάλλει. Στις λατρευτικές πράξεις της εκκλησίας, είναι παρόντες πνευματικά και υλικά όλοι εκείνοι που χαρακτήρισαν την προσωπική τους ζωή με τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος. Γι' αυτό, πέρα από κάθε ειδωλολατρική υπερβολή, η ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία φιλοξενεί στους ναούς της λείψανα των αγίων της. Τα λείψανα αυτά παραπέμπουν στο σεβασμό με τον οποίο αντιμετωπίζει η ορθόδοξη χριστιανική παράδοση την ύλη και τον άνθρωπο. Η πληροφόρηση για τα λείψανα που υπάρχουν στους ναούς που εκτίθενται στο παρόν πρόγραμμα δεν

εξαντλείται στον προσκυνηματικό χαρακτήρα. Προχωρεί στη σύνδεση της χριστιανικής πίστης με την ένσαρκη εφαρμογή της συνυφασμένη με την προσδοκία της ανάστασης των νεκρών.

5. Βίους των ως άνω αγίων, οσίων και μαρτύρων.

Στην εποχή της αναζήτησης της ελληνικής ταυτότητας και των εξάρσεων των ιδεολογικών αμυντικών σχηματισμών, οι βίοι των αγίων της εκκλησίας αποτελούν ασφαλιστική δικλείδα. Η διαφορετικότητα του τρόπου ζωής, η ποικιλία των δρόμων που οδηγούν στη σωτηρία αποτυπώνεται στη ζωή και το έργο τους. Άνθρωποι από διαφορετικούς τόπους, με διαφορετικές συνήθειες, γλώσσα, πολιτισμό, που έζησαν σε ανόμοιες μεταξύ τους εποχές, κατόρθωσαν να εκφράσουν με διαφορετικό τρόπο τις αιώνιες αλήθειες της πίστης τους στη ζωή τους. Τα έργα τους οδηγούν στο δικαίωμα της επιλογής και το σύνολο του βίου τους αποδεικνύει πως η χριστιανική ζωή δεν αποτελεί χαρακτηριστικό κάποιων ειδικών, αλλά χωράει σε κάθε έκφραση της ανθρώπινης ζωής και μπορεί να γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της.

Στους βίους των αγίων της εκκλησίας αποτυπώνονται επίσης η ιστορία της εποχής τους, ο τρόπος ζωής, οι συνήθειες, πολιτιστικά στοιχεία, απαραίτητα για την κατανόηση του παρελθόντος και του παρόντος της πόλης που τους φιλοξενεί .

6. Στοιχεία της ιστορίας του ναού.

Κάθε ναός, στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση δεν αποτελεί τόπο καταφυγής και ερημίας. Είναι χώρος συνάντησης ανθρώπων, τόπος όπου “κοινωνείται” κάθε στιγμή χαράς ή λύπης της ανθρώπινης ζωής. Κάθε ναός, λοιπόν, αποτελεί στοιχείο της ιστορίας του τόπου του. Τα ιστορικά γεγονότα που έχουν συμβεί σε κάθε ναό αφ’ ενός, αλλά και η αναζήτηση

της παρουσίας ανθρώπων που έπαιξαν ρόλο στη ζωή της πόλης, αποτελούν απαραίτητα στοιχεία για την πλήρη παρουσίασή τους.

7. Σχετικές εκδόσεις

Σε πολλές εκκλησίες της περιοχής έρευνας του προγράμματος “Πόλεις και Μνήμες”, με ενοριακή αρρωγή ή προσωπική ενασχόληση, έχουν εκδοθεί ενδιαφέρουσες μελέτες που παρουσιάζουν την ιστορία και τη ζωή του ναού και της περιοχής του.

8. Στοιχεία για τη σύγχρονη ενοριακή δράση (μόνο σε ναούς που είναι ενορίες στην περιοχή της Αρχιεπισκοπής Αθηνών⁵) και συγκεκριμένα:

αριθμός ενοριτών

ενοριακές εκδηλώσεις (απογευματινό κήρυγμα, κύκλοι μελέτης της Αγίας Γραφής, ειδικές ακολουθίες και τελετές κλπ.)

νεανική δραστηριότητα.

Οι ναοί δεν είναι μουσεία. Έχουν ενοριακή ζωή, συγκεντρώνουν τον ενδιαφέρον των ενοριτών τους, αλλά και άλλων κατοίκων των πόλεων. Η παροχή πληροφοριών σχετικών με τη σύγχρονη ζωή των ενοριών δεν έχει σκοπό μόνον να πληροφορήσει για τις δραστηριότητές τους, αλλά και να περιγράψει με τον τρόπο αυτό το χαρακτήρα, τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της κάθε ενορίας.

⁵Τα στοιχεία αυτά ανήκουν στις ερευνητικές εργασίες του Τριαντάφυλλου Κ. Μπολτέτσου: “Οργάνωση και ζωή των ενοριών της Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών, 142 ενορίες συναντούν τον ... 21ο αιώνα”, Αθήνα, 2001 και “Στα ίχνη των αγίων, Θεραπευτικός Τουρισμός “εντός των τειχών”, Αθήνα 1999.

Χρήση του "Μετρό της Αθήνας"

Πρόκειται για πρόγραμμα παρουσίασης εικόνων, ήχων, κειμένων και βάσεων δεδομένων με πολυμεσικό τρόπο.

Στην οθόνη παρουσιάζεται ο χάρτης του Μετρό και του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου.

Κάθε σταθμός αποτελεί κουμπί πρόσβασης σε υποοθόνη στην οποία παρουσιάζεται ο χάρτης της περιοχής του σταθμού με χρωματισμένα - κουμπιά τα σημεία ενδιαφέροντος.

Επιλέγοντας ένα από αυτά, παρουσιάζεται οθόνη με τη φωτογραφία του εξωτερικού του ναού. Στη βάση της οθόνης παρουσιάζεται το όνομα, ο ρυθμός, το έτος κτίσης, και το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του (ενορία, προσκύνημα, παρεκκλήσι κλπ.) Κάθε λέξη είναι κουμπί.

Όνομα

Το κουμπί όνομα παραπέμπει σε νέα οθόνη όπου παρουσιάζονται: εικόνα του αγίου ή του γεγονότος που ονομάζει το ναό σύντομος βίος του αγίου ή περιγραφή του γεγονότος απολυτίκιο (ήχος) και κείμενο

Ρυθμός

Το κουμπί ρυθμός οδηγεί σε κείμενο/βίντεο με σχέδιο κάτοψης και στοιχείων της ναοδομίας του συγκεκριμένου ρυθμού. φωτογραφίες/βίντεο χαρακτηριστικών ναών του ρυθμού βάση δεδομένων όπου περιέχονται οι ναοί ίδιου ρυθμού που υπάρχουν στους σταθμούς.

Έτος κτίσης

Το κουμπί εμφανίζει χάρτη της περιοχής κατά την περίοδο κτίσης του ναού

ή

χάρτη/φωτογραφία της Αθήνας την περίοδο κτίσης του ναού, όπου σημειώνονται με χρώμα τα ενδιαφέροντα σημεία της εποχής.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό

Το κουμπί αυτό παραπέμπει σε

συνοπτικό πίνακα της ιστορίας του ναού

πίνακα λειτουργίας και δραστηριοτήτων του ναού.

Στο πλάι της αρχικής οθόνης υπάρχουν τα κουμπιά:

περίπατοι - διαδρομές

Κατάταξη

Περίπατοι - διαδρομές

Το κουμπί οδηγεί σε κατάλογο με προτάσεις διαδρομών που χωρίζονται σε

Κριτήρια ενδιαφέροντος

Ώρα που απαιτείται

Κριτήρια ενδιαφέροντος

Ιστορική κατάταξη (Βυζαντινή Αθήνα, Μεταβυζαντινή Αθήνα, Νέο ελληνικό κράτος, κλπ.)

Χρονολογική κατάταξη (περίοδοι κτίσης των ναών)

Ναοδομική κατάταξη (ρυμοί, ιδιαιτερότητες)

Ονομαστική κατάταξη (μελέτη του βίου και της εικονογραφίας)

Κατάταξη με στοιχεία βίου (άγιοι, ασκητές, έγγαμοι κλπ.)

Επιλέγοντας έναν σταθμό του Μετρό, παρουσιάζονται οι παρακάτω πληροφορίες:

Στοιχεία για το όνομα του σταθμού

Ναοί που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση (προσεγγίζονται χωρίς χρήση άλλου μέσου συγκοινωνίας) από το σταθμό

Στοιχεία της ιστορίας του ναού

χρονολογία κατασκευής,

χορηγοί και κατασκευαστές,

λόγος κατασκευής,

ιστορικά γεγονότα που σχετίζονται με το ναό

Στοιχεία της ναοδομίας

ρυθμός

υλικά κατασκευής

ιδιαιτερότητες του ναού

Ο προστάτης άγιος ή η προστάτις αγία του ναού

βίος

εικόνα

απολυτίκιο

ιδιαίτερη σχέση με τον τόπο και τους κατοίκους

Λείψανα άλλων αγίων στο ναό

βίος

εικόνα

απολυτίκιο

ιδιαίτερη σχέση με τον τόπο και τους κατοίκους

Στοιχεία από την ενοριακή ιστορία και τη σχέση ανθρώπων του πνεύματος και της τέχνης με τους ναούς

Στοιχεία για τη σύγχρονη ενοριακή δραστηριότητα

αριθμός ενοριτών

ενοριακές εκδηλώσεις (απογευματινό κήρυγμα, κύκλοι μελέτης της Αγίας Γραφής, ειδικές ακολουθίες και τελετές κλπ.)

νεανική δραστηριότητα.

πολιτιστικές εκδηλώσεις

Οι παραπάνω πληροφορίες μπορούν να αποτελέσουν βάση για τη δημιουργία ειδικών περιπάτων - διαδρομών, που θα παρουσιάζονται με χάρτη, με γνώμονα:

το όνομα των αγίων των ναών

την ιστορική περίοδο των ναών ή των αγίων τους

τη ναοδομία

τη σύγχρονη ενοριακή τους δραστηριότητα

τη ζωή και το έργο ανθρώπων του πνεύματος και της τέχνης με τους ναούς

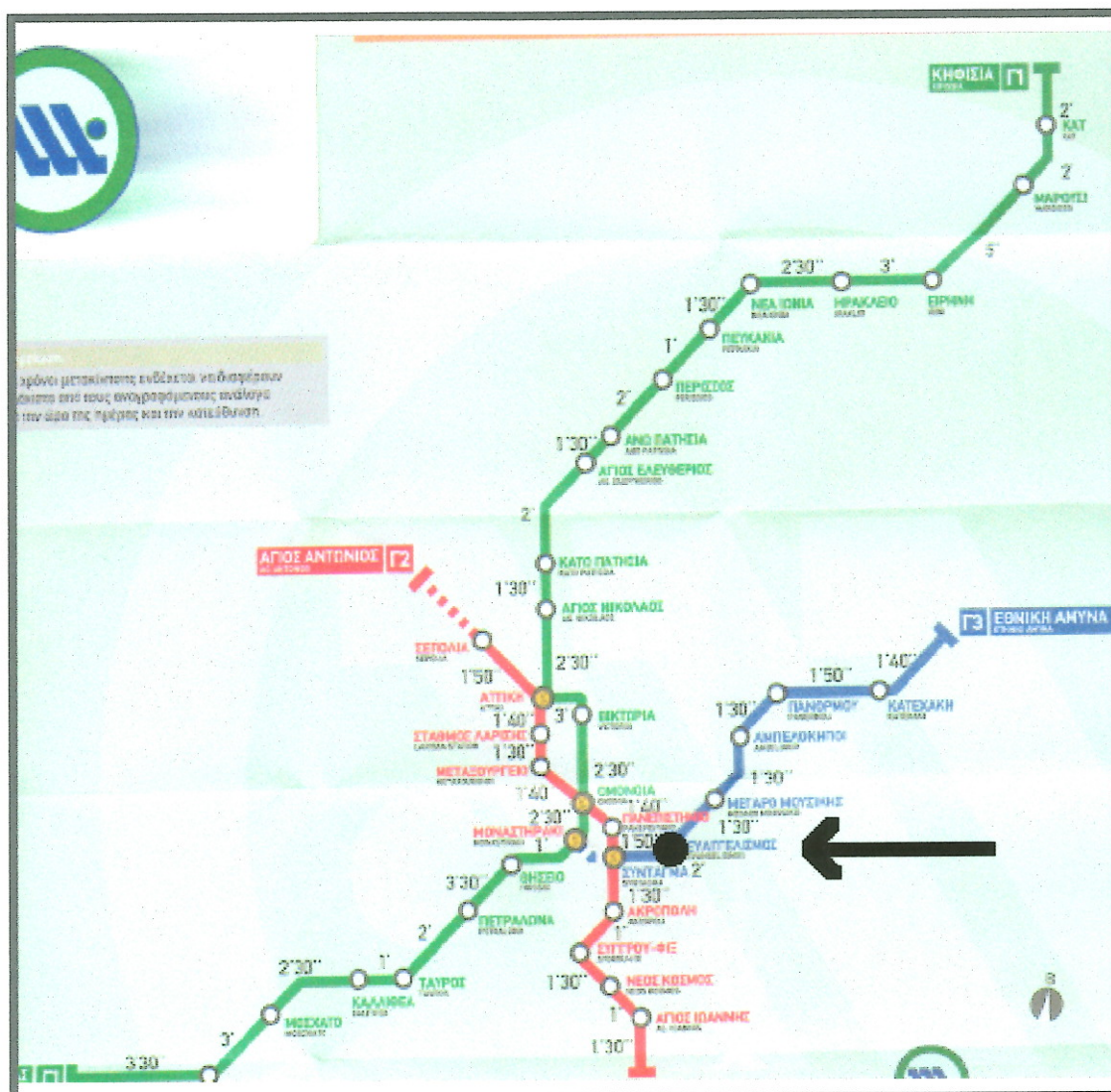
στους παραπάνω χάρτες θα παρατίθενται ο χρόνος που απαιτείται και οι αποστάσεις που χωρίζουν τα σημεία του.

Η παρουσίαση αυτή στηρίζεται σε βάση δεδομένων στην οποία, επιλέγοντας ένα όνομα, εμφανίζονται παράλληλες καταγραφές αγίων, ναών, ιστορικών γεγονότων κλπ.

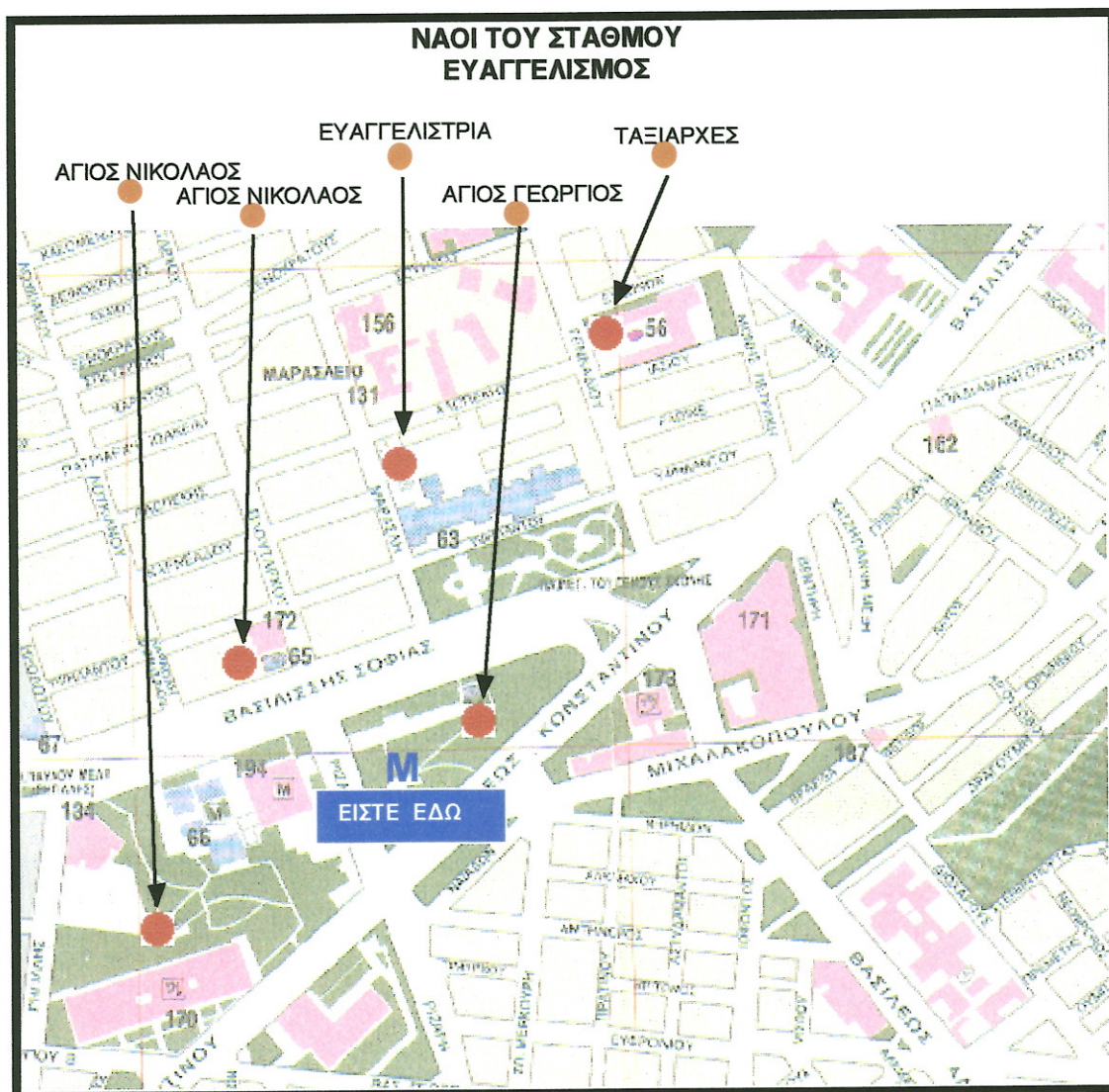
Τέλος, με κατάλληλη επεξεργασία φωτογραφικού υλικού, μπορεί να παρουσιαστεί χάρτης της σχετικής περιοχής στη χρονολογική επιλογή του χρήστη.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Στην πρώτη οθόνη εμφανίζεται ο χάρτης του Αττικού Μετρό. Κάθε σταθμός αποτελεί «κουμπί» πλοήγησης σε υποοθόνες. Για το παράδειγμα αυτό, επιλέγουμε τον σταθμό «Ευαγγελισμός» ο οποίος σημειώνεται (μόνο για το παράδειγμα) με μαύρο τόξο.

Επιλέγοντας το σταθμό «Ευαγγελισμός», οδηγούμαστε στην πρώτη υποοθόνη με τίτλο «Ναοί του σταθμού Ευαγγελισμός». Στην κορυφή της οθόνης βρίσκονται οι ναοί που συναντά κανείς σε κοντινή απόσταση από το σταθμό του Μετρό, ο οποίος σημειώνεται σε μπλέ φόντο. Τα ονόματα των ναών ακολουθούν γραμμές που δείχνουν την ακριβή τοποθεσία τους στο χάρτη. Κάθε σημείο είναι «κουμπί» που οδηγεί στις αντίστοιχες υποοθόνες του κάθε ναού. Για το παράδειγμα επιλέγεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου.

Με την επιλογή του ναού αυτού, ανοίγει οθόνη στην οποία παρουσιάζεται φωτογραφία του εξωτερικού και του εσωτερικού του ναού. Στον κενό χώρο υπάρχουν τέσσερα κουμπιά, το καθένα από τα οποία ανοίγει τις αντίστοιχες οθόνες πληροφοριών, και συγκεκριμένα:

1. Το όνομα του ναού
2. Τον ρυθμό
3. Τη χρονολογία
4. Τη χρήση του ναού.

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΣΧΟΛΗΣ

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΡΥΘΜΟΣ: ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ
(Σταυροειδής με τρούλλο)

ΕΤΟΣ ΚΤΙΣΗΣ: 1849

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΣΧΟΛΗΣ

1. Στην πρώτη οθόνη παρουσιάζονται εικόνες του αγίου ή του γεγονότος που δίνουν το όνομά τους στο ναό. Αναφέρεται η ημέρα που εορτάζει ο ναός. Ακολουθεί το απολυτίκιο του αγίου ή της ημέρας, το οποίο ο χρήστης του προγράμματος μπορεί να ακούσει επιλέγοντας την εικόνα ή τις εικόνες που παρατίθενται στην οθόνη.

Ακόμη, προσφέρεται σύντομη βιογραφία του αγίου. Το κείμενο υπάρχει και σε ανάγνωση με την επιλογή της αντίστοιχης εικόνας.

Είναι δυνατόν να προστεθεί κατάλογος με τους συνώνυμους ναούς.

Ο ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΣ ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΤΡΟΠΑΙΟΦΟΡΟΣ

Η μνήμη του εορτάζεται στις 23 Απριλίου

ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ἦχος δ΄

Ὡς τῶν αἰχμαρῶτων ἐρευθερωτής,
καί τῶν πτωχῶν ὑπερασπιστής,
ἀσθενούντων ἰατρός, βασιρέων ὑπέρμαχος,
τροπαιοφόρε μεγαρομάρτυς Γεώργιε,
πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν·

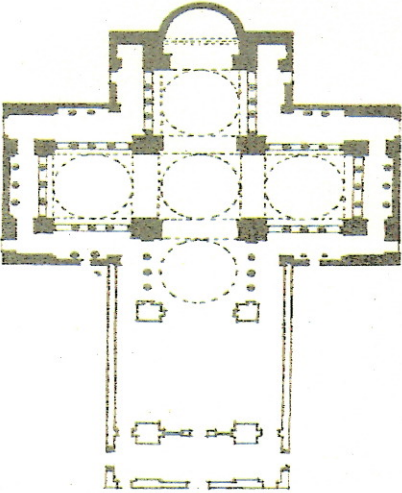

Ο άγιος Γεώργιος γεννήθηκε πιθανώτατα το 275 μ.χ. Οι γονείς του ήταν Χριστιανοί. Ο πατέρας του μετά τη γέννηση του γιού του, μαρτύρησε. Ο άγιος Γεώργιος κατετάγη στο στρατό σε ηλικία 18 ετών. Την περίοδο των διωγμών του Διοκλητιανού (303 μ. Χ.), υπερασπίστηκε την πίστη του και υποβλήθηκε σε φρικτά βασανιστήρια. Η θαυματουργική διάσωσή του, οδήγησε πολλούς συναδέλφους του και στρατιώτες σε ομολογία πίστεως. Με απόφαση του αυτοκράτορα αποκεφαλίσθηκε περνώντας στη χορεία των μαρτύρων της εκκλησίας.

2. Με την επιλογή «Ρυθμός», παρουσιάζεται την οθόνη το σχέδιο κάτοψης του συγκεκριμένου ρυθμού. Ακολουθεί επεξηγητικό κείμενο με την ιστορία και τις ιδιαιτερότητες του ρυθμού αυτού.

Θα μπορούσε να προστεθεί κατάλογος με τους ναούς του ρυθμού αυτού στο πρόγραμμα.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΡΥΘΜΟΣ
Σταυροειδής με τρούλλο

Σχ. 3

Οι Βασιλικές κατά την παλαιοχριστιανική εποχή δεν ήταν μεμονωμένες, αλλά περιβάλλοντο από χρήσιμα για τη λατρεία προσκτίσματα (Βαπτιστήρια, Σκευοφυλάκια, παρεκκλήσια κλπ.). Αυτά κτίζονταν σταυροειδή, κυκλικά ή πολυγωνικά και καλύπτονταν με τρούλλο. Στο πρότυπό τους κτίστηκαν ναοί με τρούλλους.

Την εποχή του Ιουστινιανού εφαρμόστηκε ο σταυρικός ναός με πέντε τρούλλους, στο πρότυπο της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.

Κατά τον 11ο - 12ο αιώνα, ο τύπος αυτός απλοποιήθηκε με ένα μόνο κεντρικό τρούλλο, στηριζόμενο σε τέσσερις κίονες.

3. Στην επιλογή «Έτος κτίσης» μπορούν να παρουσιάζονται χάρτες της περιοχής ή πίνακες με παραπομπές στο χάρτη, που ενδιαφέρουν το πρόγραμμα με τους ναούς που υπάρχουν την εποχή κτίσης του συγκεκριμένου ναού.

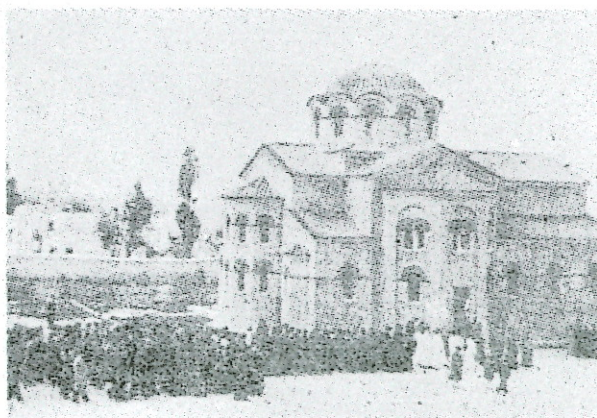

4. Στην επιλογή αυτή δίνονται πληροφορίες για την ιστορία και τη χρήση του ναού. Στο παράδειγμά μας, πληροφορίες για τη Ριζάρειο, της οποίας ναός είναι ο άγιος Γεώργιος.

Στην περίπτωση που ο ναός είναι ενοριακός, παρατίθενται πληροφορίες και για τις σύγχρονες δραστηριότητες του ναού, όπως αναλύονται στο εισαγωγικό σημείωμα.

ΡΙΖΑΡΕΙΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή δημιουργήθηκε με χρήματα των αδελφών Μάνθου και Γεωργίου Ριζάρη και με προτροπή του Κωνσταντίνου Οικονόμου, του Νεοφύτου Δούκα και του Γεωργίου Γενναδίου, με σκοπό «να βελτιώσει την κατάσταση του Κλήρου και να εξαπλώσει την ευαγγελική αλήθεια». Λειτουργήσε το 1844 με πρώτο διευθυντή τον μετέπειτα μητροπολίτη Αθηνών Μισαήλ Αποστολίδη. Από τη διεύθυνση της Σχολής πέρασαν άνθρωποι που σφράγισαν τη νεότερη ελληνική ιστορία. Μεταξύ αυτών και ο μητροπολίτης Πενταπόλεως Νεκτάριος Κεφαλάς (άγιος Νεκτάριος) αλλά και ο καθηγητής του πανεπιστημίου και μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος Παπαδόπουλος.

Ο ναός της Ριζαρείου Σχολής κτίσθηκε το 1849 από τον Χρ. Χάνσεν.

ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΞ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

3

Η ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

δοκιμή παρουσίασης στιγμών μιας πόλης
με στοιχεία παρμένα από το έργο μιας πνευματικής προσωπικότητας

κατάλογος εκθέσεως

Η έρευνα προσανατολίστηκε κατ' αρχήν στην αναζήτηση σεναρίου παρουσίασης μιας πόλης -για την παρούσα έρευνα της Αθήνας- μέσα από το έργο μιας πνευματικής προσωπικότητας. Η συλλογή του υλικού στη βάση δεδομένων οδήγησε στην επιλογή δύο κατ' αρχήν προσώπων. Της αγίας Φιλοθέης της Αθηναίας και του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Ενώ προχώρησε ο σχεδιασμός πιθανών σεναρίων και για τα δύο πρόσωπα, επελέγη τελικά να παρουσιασθεί η Αθήνα μέσα από το έργο του Παπαδιαμάντη. Το περιεχόμενό του κειμένου που κατατίθεται, εμπνέεται από τα αποσπάσματα του έργου του συγγραφέα που αναφέρονται και περιγράφουν την πόλη. Σ' αυτά δίνονται οι ιστορικές προεκτάσεις που προκύπτουν από τις αναφορές των κειμένων του συγγραφέα. Το κείμενο πλαισιώθηκε με εικόνες, φωτογραφίες και πίνακες της εποχής, ή που αναφέρονται στην εποχή που παρουσιάζεται.

Στην πιλοτική αυτή εφαρμογή, ως τρόπος παρουσίασης επελέγη να εκτεθούν οι πίνακες σε ειδικό χώρο, πλαισιωμένοι με το κείμενο που τους αφορά. Το υλικό της εκθέσεως είναι έτοιμο, θα εκτεθεί σε κατάλληλο χώρο στο κτίριο της Θεολογικής Σχολής. Το κείμενο και οι εικόνες παρουσιάζονται σε μορφή καταλόγου εκθέσεως.

**Η ΑΘΗΝΑ
ΤΟΥ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ**

**κείμενο - επιλογή φωτογραφιών
Δήμητρα Νικολοπούλου**

**επιμέλεια κειμένου - παρουσίαση
Άγγελος Βαλλιανάτος**

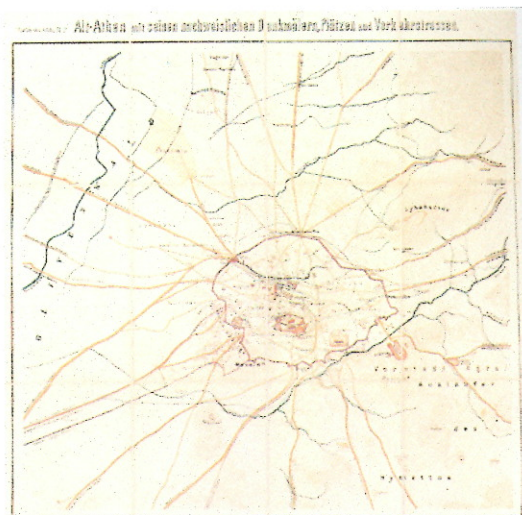
“Η Αθήνα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη” είναι μια απόπειρα ανασύνθεσης του κλίματος της εποχής μέσα από κείμενα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, κυρίως από τα “αθηναϊκά” του διηγήματα. Παρουσιάζονται χαρακτηριστικές εικόνες της Αθήνας στα τέλη του 19ου αιώνα, ενώ δίνεται έμφαση σε σημαντικά γεγονότα, όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1896 και οι επιδράσεις που είχε η αναβίωσή τους στην εικόνα της πόλης και στην καθημερινότητα των κατοίκων της.

Περιγράφονται συνοικίες - ορόσημα της εποχής, όπως η Πλάκα, τα Αναφιώτικα, το Κολωνάκι, καθώς και ιδιαίτεροι χώροι, καταστήματα, ναί, αυλές, που σχετίζονται άμεσα με τον συγγραφέα και στους οποίους σύχναζε.

Το κείμενο εμπλουτίζεται με φωτογραφικό υλικό από τον Ημερήσιο Τύπο της εποχής, πίνακες σύγχρονων καλλιτεχνών του Παπαδιαμάντη, που απεικονίζουν θέματα ανάλογα με αυτά που θίγονται στα έργα του¹.

---

¹ Μεγάλη βοήθεια στη συλλογή υλικού προσέφερε το Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη του Δήμου Αθηναίων και ιδιαίτερα η διαρκής έκθεση, η αναπαράσταση κτιρίων και όψεων της ζωής της Αθήνας.

Η Αθήνα στο τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου ήταν η πόλη που φιλοξένησε τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες αλλά και έζησε τις τραγικές στιγμές της ήττας του 1897.

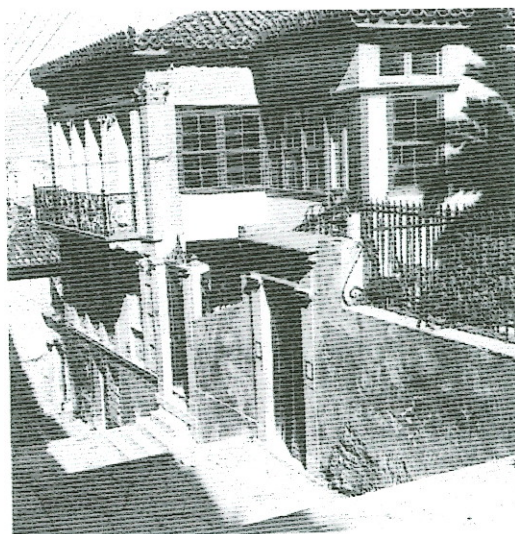
Τα χρόνια της ζωής του Παπαδιαμάντη, εποχή που οι πνευματικοί άνθρωποι της πρωτεύουσας δημιουργούν και πρωτοπορούν, η πόλη εξωραΐστηκε με νέα κτίρια και φαρδείς δρόμους. Η ανατολή του 20ου αιώνα συνόδευσε την εργασία για το χτίσιμο ενός καλύτερου μέλλοντος.

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο πολυγραφώτατος συγγραφέας, ο ένθερμος ψάλτης, ο ταπεινός άνθρωπος, ο κοσμοκαλόγερος, έζησε και δημιούργησε στα δρομάκια και στις γειτονιές της πόλης, όπου δεσπάζει τυλιγμένη σ' ένα φωτεινό σύννεφο η Ακρόπολη. «Έκειθεν καί έφεξής, “ψηλά, επάνω επιφαίνεται μία αϊγλη. Σέλας συλληθέν, άκτίς ήλίου στερεοποιημένη. “Ας όπισθοχωρήσωμεν ή μάλλον άς σταματήσωμεν έδω. Σαρκικοί, όλόφρονες καί νωθροί άνθρωποι, δεν δύνανται ν'άνέλθωσιν εις τόν ιερόν βράχον τής Άκροπόλεως.”²

---

² Αί Άθήναι ώς άνατολική πόλις.

Ο κυρ Αλέξανδρος, «δὶς ἢ τρίς τῆς ἐβδομάδος» περνοῦσε ἀπὸ τὶς «γνωστὲς καὶ προσφιλεῖς» γειτονιές που βρίσκονταν στους πρόποδες του ἱεροῦ βράχου. Ἡ Βλασσαρού καὶ τὸ Ριζόκαστρο τραβούσαν τὰ βήματά του. Τέτοια σπιτάκια με αὐλές καὶ «ἐπάνω εἰς τὸ παραθυράκι αἱ γλάστραι μὲ τὰ βασιλικά, μὲ τοὺς μενεξέδες, καὶ μὲ πολλῶν λογιῶν φραγκολούλουδα, τῶν ὁποίων δέν ἤξεύρει τὰ ὀνόματα» φιλοξένησαν τὸν Παπαδιαμάντη τὰ δύσκολα ἀλλὰ τόσο δημιουργικὰ χρόνια πού διέμεινε στὴν Αθήνα³.

---

³ ὁ.π., αποσπάσματα

Όλοι αυτοί οι απλοί άνθρωποι ήταν η μεγάλη οικογένεια του συγγραφέα. Ευφροσύνη γέμιζε την ταπεινή του καρδιά όταν τους συναντούσε στα καφενεδάκια, στους Αέρηδες ή στα δρομάκια των Αναφιώτικων.

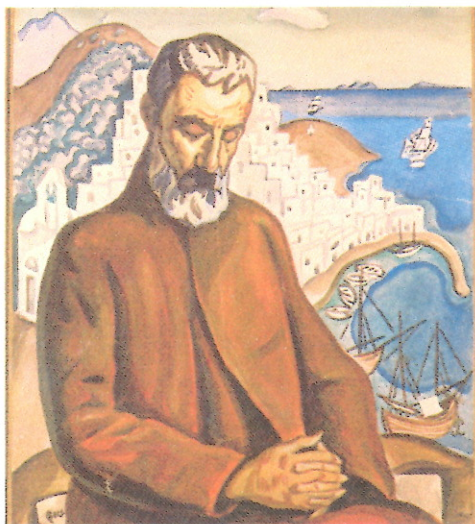

Τα ζεστά πρωινά, γύρω από τον Πύργο των Ανέμων ή Ωρολόγιον του Ανδρονίκου⁴, ή Αέρηδες, όπως είναι σήμερα γνωστός, ανάμεσα στα ερείπια της Ρωμαϊκής Αγοράς, συγκεντρώνονταν οι ηλικιωμένοι της περιοχής για να κουβεντιάσουν, ενώ τα μικρά παιδιά από τα γύρω σπίτια έτρεχαν πάνω – κάτω τaráζοντας την ηρεμία της Πλάκας, παίζοντας κρυφτό ανάμεσα στα χαλάσματα, το Φετιχιέ Τζαμί⁵ και τα αρχαία, μέχρι τους Αέρηδες.

---

⁴ Έργο του αστρονόμου και αρχιτέκτονα Ανδρονίκου του Κυρρήστου -από την Κύρρο της Συρίας- κατασκευάστηκε από λευκό μάρμαρο τον 2ο π.Χ. αιώνα. Στέγαζε ένα υδραυλικό ρολόι και στην κορυφή είχε ανεμοδείκτη. Σήμερα σώζεται η βάση ενός περίπλοκου συστήματος υδραγωγών σωλήνων και ένα κυκλικό αυλάκι στο δάπεδο. Ο Πύργος, καλά διατηρημένος, έχει ύψος 12 μ. και διάμετρο 8 μ. Πήρε το όνομά του από τα ανάγλυφα που φέρει στο επάνω μέρος των εξωτερικών πελυρών του, που παριστάνουν τους οκτώ ανέμους.

⁵ Έργο του 15ου αιώνα, προς τιμήν του Προθητή που επισκέφτηκε την Αθήνα το 1458.

Εκεί, στα καφενεδάκια αυτά, έπινε ο Παπαδιαμάντης το αγαπημένο του φασκόμηλο, που με το άρωμά του, όπως έλεγε, τον μετέφερε στις πλαγιές του αγαπημένου του νησιού. Μετά από 'κει ανηφόριζε τα στενά δρομάκια προς τα Αναφιώτικα, στις βορειοανατολικές υπώρειες του βράχου της Ακρόπολης. Οι Αναφιώτες μάστορες που δούλευαν στο κτίσιμο της πρωτεύουσας κατά το τέλος της βασιλείας του Όθωνα, δημιούργησαν τον αυθαίρετο αυτό οικισμό, που αναπτύχθηκε στο φυσικό ανάγλυφο του βράχου. Τα λευκά σπιτάκια, τα στενά και δαιδαλώδη σοκάκια, οι γλάστρες, δρόμοι χωμάτινοι γεμάτοι πέτρες, αγριόχορτα και ισχνά λουλούδια, τα φτωχοντυμένα αδύνατα ξυπόλυτα παιδάκια που έπαιζαν ή κάθονταν μασουλώντας ψωμοτύρι στο κατώφλι του σπιτιού τους, έδιναν στην περιοχή την αίσθηση τυπικού νησιώτικου χωριού. Γέμιζε νοσταλγία η ψυχή του Παπαδιαμάντη για τον τόπο του. Αισθανόταν πολύ κοντά σ' αυτούς τους ανθρώπους. Πρόσφυγας αισθανόταν στην Αθήνα κι αυτός.

Η φιλία του με τον κυρ Συμεών που είχε αναλάβει να φροντίζει το εκκλησιάκι του αγίου Συμεών και τον μπαρμπα Νικόλα, που έφτασε εικοσάχρονο παιδί στην Αθήνα με τους πρώτους μαραγκούς και χτίστες από την Ανάφη στα 1841 και οι κουβέντες τους τον γέμιζαν χαρά. Οι συναντήσεις τους γεμάτες ιστορίες από «τότε», μισόν αιώνα και πλέον, όταν εκείνος και οι συμπατριώτες του εργάστηκαν σληρά για την ανοικοδόμηση της πόλης, μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους. Του εμπιστεύονταν μάλιστα, πώς παραβιάζοντας ένα διάταγμα του 1834, που χαρακτήριζε την περιοχή αρχαιολογική ζώνη, έχτιζαν τα σπίτια τους μέσα στη νύχτα, για να εγκαταστήσουν εκεί το επόμενο πρωί τις οικογένειές τους, αφού –σύμφωνα με τον ισχύοντα ακόμα τότε οθωμανικό νόμο- οι αρχές δε μπορούσαν να κατεδαφίσουν τα καινούργια σπίτια.

Τα δίδυμα μεσαιωνικά εκκλησάκια του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Συμεών ήταν ο άλλος λόγος που παρακινούσε τον κυρ Αλέξανδρο ν' ανηφορίζει συχνά στα Αναφιώτικα σε ευλαβικό προσκύνημα. Ο κυρ Συμεών, μάλιστα, δεν έχανε ευκαιρία να αναφέρει με πίκρα ότι οι οικιστές των «αυθαιρέτων» είχαν αναστηλώσει με δική τους φροντίδα και έξοδα τα ρημαγμένα βυζαντινά ναΐδρια. Ίσως γι' αυτό ο Άγιος Γεώργιος, στα ανατολικά, θύμιζε νησιώτικο εκκλησάκι, κατάλευκος, και με γεμάτη λουλούδια αυλή. Ίσως γι' αυτό ο Άγιος Συμεών, όπως μιμείτο τη Μητρόπολη της πρωτεύουσας με το χρωματισμό της όψης του, θύμιζε στους οικιστές τη νέα τους πατρίδα και στέγαζε με ευλάβεια το αντίγραφο μιας θαυματουργής εικόνας από την Ανάφη.

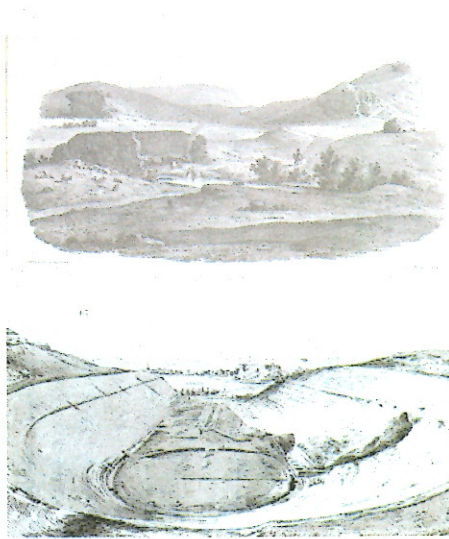
Ως εκεί έφτανε, προσκλητικός, ο αχός απ' την καρδιά της πόλης που χτυπούσε στα μαγαζάκια και στα εργαστήρια, γύρω απ' το Παλιό Τζαμί, πλησίον των ποινικών φυλακών. Στην Παλαιά Αγορά, μαγειρεία, πατσατζίδικα, ταβέρνες δίπλα στα Γύφτικα, δεκάδες μαγαζιά στα Τσαρουχάδικα. «Θά ήτο λυπηρόν νά ἔλλειπεν ὅλος ὁ εὐάρεστος ἐκεῖνος θόρυβος τῆς ζωῆς καί τῆς ἐργασίας, ὅπου στομώνει τὰ ὦτα καὶ δυναμώνει τὰ νεῦρα»⁶

---

⁶ Αἱ Ἀθῆναι ὡς ἀνατολική πόλις.

Κοντά τους, «ανάμεσα στα κεράδικα και την όδο Ντέκα, όχι μακράν από την Καπνικαρέαν», ήταν το «μικρό καφενείο» του Σκαρτσόπουλου. Όλη μέρα μπαινόβγαιναν συγγραφείς για να μάθουν πώς προχωρούσε η εκτύπωση των έργων τους, αφού κοντά του, στην πλατεία Ελευθερίας, ήταν και το τυπογραφείο των Αδελφών Κωνσταντινίδη. Εκεί κι ο Παπαδιαμάντης, περνούσε πολλές φορές όχι τόσο για να παραδώσει χειρόγραφα των άρθρων και των έργων του, όσο για να μιλήσει με τους τεχνίτες, να πιουν μαζί έναν καφέ. Σ' αυτό το τυπογραφείο τυπώθηκε η αφίσα που ενέπνευσε τον Παπαδιαμάντη -γνώστη της πίκρας της μετανάστευσης- να γράψει την "Τύχη από την Αμέρικα", τον "Αμερικάνο" και το "Γράμμα στην Αμερική". Ήταν μια αφίσα παραγγελία της Gunard Line, της Αγγλικής Βασιλικής Υπερωκειάνειας Ακτοπλοΐας, που διαφήμιζε τα ταξίδια της στην Αμερική από τον Πειραιά και την Πάτρα.

Σ' αυτές τις συνάξεις με τους ανθρώπους του τυπογραφείου, ο κυρ-
Αλέξανδρος άκουγε να μιλούν για τις νίκες των αθλητών στους
Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας. Επισκέφθηκε κι αυτός σε κάποιο
περίπατό του και θαύμασε το ολόλευκο μαρμάρινο Στάδιο, ακριβό στολίδι
της Αθήνας στο λόφο του Αρδηττού.

Πράγματι, οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες που αναβίωσαν στην Αθήνα στα 1896 άλλαξαν τη μορφή της πόλης με τα καινούρια κτήρια, τους δρόμους και τις λεωφόρους. Κατακλύστηκε η Αθήνα από συνεχείς αφίξεις επισήμων.

Πολλοί πλούσιοι Αθηναίοι προσέφεραν μεγάλα ποσά για την επιτυχία των αγώνων παρακινήμενοι από το υπέρογκο του ποσού των 600.000 που απαιτούνταν για τη διεξαγωγή τους, ποσό δύσκολο να συγκεντρωθεί από μόνο το κράτος.

Η παρουσία του Δημήτρη Βικέλα και η εκλογή του ως πρώτου προέδρου της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής υπήρξε καθοριστική, αφού με το πάθος του έπεισε όλους, όσους μπορούσαν, να συνεισφέρουν για τον ιερό σκοπό.

Ανάμεσα στους απλούς και ανώνυμους ανθρώπους υπήρξε και ένας φοιτητής που δήλωσε ότι από το υστέρημά του θα κατέβαλλε το ποσό των 10 δρχ. μηνιαίως από την 1η Ιανουαρίου μέχρι τον Ιούνιο του 1896, υπέρ της διεξαγωγής των αγώνων.

Η πόλη πριν την έναρξη χρειάστηκε να καθαριστεί από άκρη σε άκρη και η επιτροπή προέτρεψε τους καταστηματάρχες να στολίσουν τα καταστήματά τους χάρη των Αγώνων.

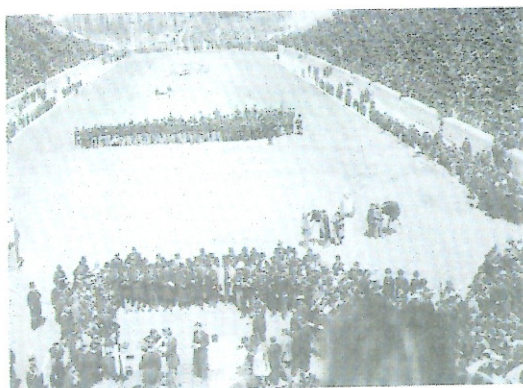
Στους κεντρικούς δρόμους και στις πλατείες τοποθετήθηκαν στύλοι με φανούς που συνδέονταν για την περίσταση με αψιδωτές ράβδους στολισμένες με κλαδιά μυρσίνης.

Το Στάδιο διακοσμήθηκε με σημαίες, γύψινους θυρεούς και εμβλήματα

ενώ απέναντι από την είσοδό του στήθηκε ένα Πανόραμα που προέβαλε σκηνές από την πολιορκία των Παρισίων το 1971. Ένα άλλο, με την έξοδο του Μεσολογγίου, στήθηκε στην οδό Σταδίου.

60.000 άνθρωποι συγκεντρώθηκαν στην Αθήνα τις ημέρες των Αγώνων και ανάμεσά τους βασιλείς, αρχηγοί κρατών, επίσημοι,

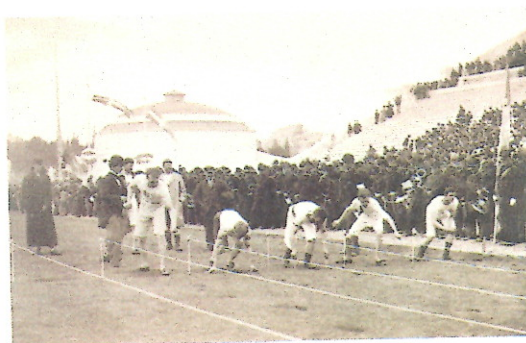

δημοσιογράφοι και ανταποκριτές που κατέφθασαν για να καλύψουν το γεγονός.

Οι επισκέπτες σεριανώνοντας στους δρόμους της πρωτεύουσας δεν έμειναν ανέγγιχτοι από τη μαγεία της μυρωμένης αχλός του Αττικού δειλινού, όταν οι μαβιές αποχρώσεις του ήλιου σαν βασιλεύει στον αττικό ουρανό αγκαλιάζουν αρχαίες κολώνες, βυζαντινους τρούλους, νεοκλασσικά κτίρια, σπιτόπουλα, αυλές κι αρχοντικά.

Την περιέργεια των ξένων όμως τράβηξε η παρουσία πλούσιων επαρχιωτών που είχαν έρθει για τους Αγώνες κι έμεναν σε ενοικιασμένα δωμάτια στο Κολωνάκι και στη Νεάπολη, που τριγύριζαν ντυμένοι με φουστανέλλες και κοντογούνια.

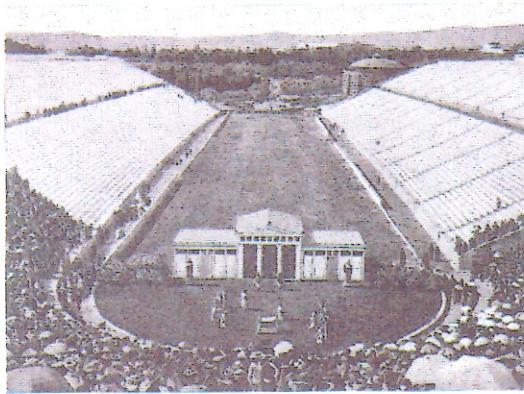

Στις 25 Μαρτίου το πρωί (6 Απριλίου με το νέο ημερολόγιο) μέρα συμβολική, μετά τη θεία Λειτουργία και τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Γεωργίου Αβέρωφ, δωρητή για την ανέγερση του Παναθηναϊκού Σταδίου, άρχισε στην Αθήνα η μεγάλη ολυμπιακή γιορτή.

Μόνη ενασχόληση στα καφενεία και στις ταβέρνες, οι νίκες των 10 πρώτων Ελλήνων αθλητών. Η νίκη όμως του Σπύρου Λούη στο Μαραθώνιο συγκλόνισε το πανελλήνιο και επισκίασε τις άλλες. Αυτός που ξεδίψαγε τόσα χρόνια κουβαλώντας νερό απ' το χωριό του, ξεδίψασε τώρα την ψυχή των Ελλήνων γεμίζοντάς τους περηφάνεια.

Η Αθήνα γιόρτασε την Ολυμπιάδα ως τιμή στο σώμα, στο κάλλος και στη δύναμη, αλλά και ως καλλιέργεια του πνεύματος και των τεχνών.

Πλούσιο το έργο των ποιητών και των πεζογράφων αυτής της περιόδου. Το γλωσσικό ζήτημα, η παράδοση και ο κλασικισμός, αποτέλεσαν θέματα σοβαρών και μεστών συζητήσεων στα φιλολογικά στέκια.

Στα σαλόνια του Σκουλούδη, του Σουρή, της Ελένης Βλάχου, της Καλλιρόης Παρέν -κεφαλής του φεμινιστικού κινήματος- του Κωστή Παλαμά, παρουσιάστηκαν νέες εκδόσεις, συζητήθηκαν κοινωνικά και φιλολογικά θέματα, ανταλλάχθηκαν νέες ιδέες.

Ήταν η εποχή που αναπτύχθηκαν τα "φιλολογικά καφενεία". Η δημιουργία τους στέγασε την ανάγκη για συζήτηση, για συνάντηση των λογίων.

Του "Γιαννόπουλου", γωνία Σταδίου και Μουσών (σημερινή Καραγεώργη της Σερβίας), του "Ζαχαράτου" στη Σταδίου και Γεωργίου Α', το "Νέον Κέντρον", αρχικά στα Χαυτεία και κατόπιν στο τέλος της Πανεπιστημίου, ήταν από τα ονομαστά. Με την αλλαγή του αιώνα, το καφενείο της πλατείας Δεξαμενής συγκέντρωνε πλήθος λογοτεχνών. Εκεί σύχναζε και ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης κι εκεί, ο Παύλος Νιρβάνας, κατάφερε και τράβηξε τη φωτογραφία του.

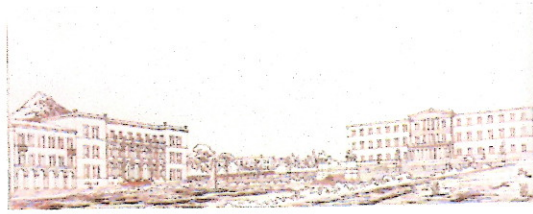

Ο ταπεινός κυρ-Αλέξανδρος δεν αρέσκετο σε επιδείξεις!

Έτσι, παρ' όλο που η φωτογραφία εμφανίστηκε στο φωτογραφείο "Η Ανάμνησις" του Κωνσταντίνου Αποστόλου, γνωστό κατάστημα της οδού Σταδίου, με καλλιτεχνικές φωτογραφίες να κοσμούν τις προθήκες του, ο Παπαδιαμάντης όχι μόνο αρνήθηκε να τοποθετηθεί η δική του σε κοινή θέα ή προς άγραν πελατών, αλλά και ουδέποτε επισκέφθηκε ως πελάτης το κατάστημα.

Προς τί άλλωστε; Η κοσμική Αθήνα της εποχής, η πρωτεύουσα του νέου Ελληνικού κράτους που αποκτούσε τον κοσμοπολίτικο αέρα ευρωπαϊκής μεγαλούπολης με νεοαναπτυσσόμενη μεγαλοαστική τάξη, τον έβρισκε παντελώς αδιάφορο. Τα χρώματα του δειλινού που αγκαλιάζουν την πόλη από τον Υμηττό μέχρι κάτω το Μεταξουργείο, έδιναν ιδιαίτερο χρώμα σε διαφορετικές Αθηναϊκές σκηνές:

Η κοσμική Αθήνα διασκέδαζε στα μεγάλα σαλόνια. Το ξενοδοχείο “Μεγάλη Βρεταννία” στις δόξες του. Στους Αγίους Θεοδώρους, στο κατάφωτο αρχοντικό του Γρηγορόπουλου, τη μεγαλόπρεπη εξώπορτα περνούσαν περιποιημένοι κύριοι, κομψές κυρίες και δεσποινίδες.

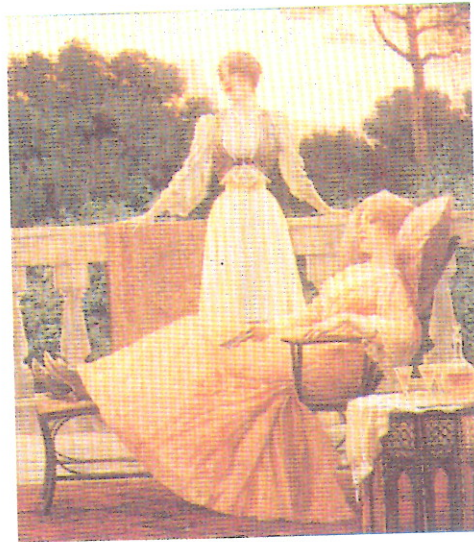

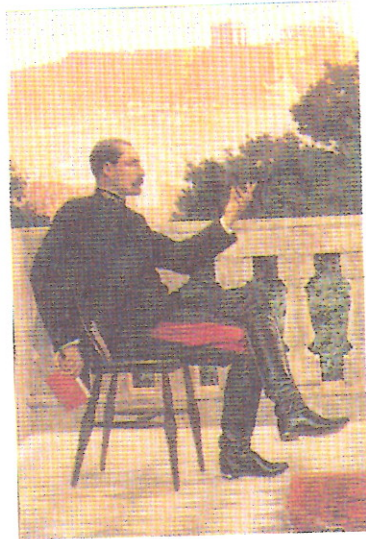
Το θρόϊσμα του μεταξιού στα ρούχα και οι ευωδίες των ακριβών αρωμάτων που πλαισίωναν τις μεγαλόφωνες συζητήσεις ήταν αποτέλεσμα κόπου ημερών στα καταστήματα της οδού Ερμού και της Αιόλου για παπούτσια, γάντια, καπέλλα, τσάντες.

Δύσκολη απόφαση η εκλογή του υφάσματος στην μεγάλη ποικιλία υφασμάτων, ενδυμάτων και καπέλων του καταστήματος Νεωτερισμών "Η Μοδέρνα Αθηναία" της δεσποινίδος Μαρίκας Εμμανουηλίδου που δέσποζε ανάμεσα στα άλλα καταστήματα γυναικείων ενδυμάτων και προσέλκυε πελατεία από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις της πρωτεύουσας -πόσο μάλλον που η δεσποινίς Εμμανουηλίδου, απόφοιτος της "Σχολής Κοπτικής και Γυναικείων Φορεμάτων" της Θεσσαλίας και του Διονυσίου Παναγιωτάκου, διέθετε στην πελατεία της πλην των υφασμάτων και φορεμάτων, είδη καλωπισμού, και μεγάλη ποικιλία συμπληρωμάτων ένδυσης: ομπρέλες από τους αδελφούς Τσολάκη στην Αιόλου 10, βεντάλιες και κοσμήματα, κομψά υποδήματα από τον οίκο Σινάνη στην Ερμού 19, πουδριέρες, καπελιέρες, μπιζουτιέρες και τέλος, παιδικά ρούχα που προσέλκυαν την οικογένεια σε πλήρη ανάπτυξη-.

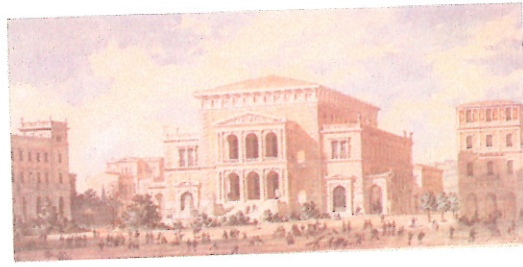

Και μετά, ατέλειωτες οι ώρες στις πρόβες και τα ξενύχτια της μοδίστρας με τις παρακόρες για να αναδείξουν τη χάρη και την ομορφιά της κάθε Αθηναίας που μέρες προετοιμαζόταν για τέτοιες βραδυές.

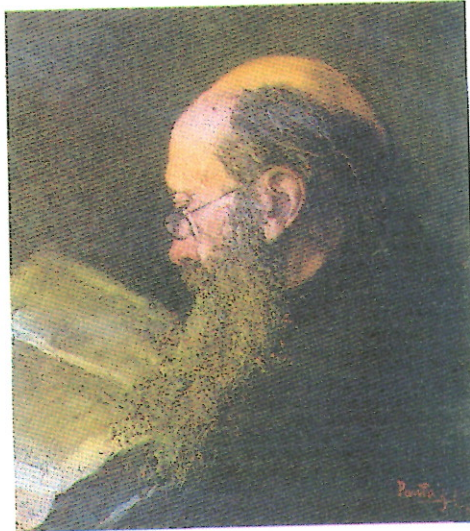

Η προετοιμασία των κυρίων δεν υστερούσε. Απαραίτητη ήταν η επίσκεψη στο κουρείο - μυροπωλείο του Κοσμά Καψάνη στην Αιόλου, δίπλα στην Χρυσοσπηλιώτισσα. Εκεί, η περιποίηση της κόμης συμπληρωνόταν από τις κολώνιες που με περισσή φροντίδα ετοίμαζαν οι βοηθοί στο μικρό εργαστήριο στο πίσω μέρος του κουρείου.

Οι κύριοι δεν περίμεναν τις αποσπερίδες για να συναντηθούν. Το μεγάλο καφενείο "Η γωνία" του Γ. Οικονόμου, στην οδό Πανεπιστημίου 84, "ιδρυθέν το 1864" ήταν το σύνηθες σημείο συνάντησης. Πολυτελές κτίσμα το καφενείο, διακοσμημένο με λεπτό γούστο. Βαρύτιμοι πολυέλαιοι φώτιζαν τους πίνακες ζωγραφικής στους τοίχους, πλαισιωμένους με καθρέφτες. Αναπαυτικά καθίσματα και μαρμάρινα τραπεζάκια στόλιζαν το χώρο, προσφέροντας έναν πολυτελή και άνετο χώρο συνάντησης των κοσμικών. Οι θαμώνες του καφενείου αντάλλασσαν νέα και απόψεις για τα πολιτικά, τα καλλιτεχνικά αλλά και τα κουτσομπολιά της Αθήνας, προοίμιο και επωδό των κοσμικών συναντήσεων, δροσίζοντας τη συζήτηση με Ζύθο Φιξ προς 2.20 δρχ ή γλυκά του κουταλιού και βυσινάδα προς 2.90.

Ο Παπαδιαμάντης δεν διάβηκε ποτέ το κατώφλι αυτού ή άλλων αρχοντικών.

Σε αντιδιαστολή, δική του συχνή επίσκεψη, καλύτερη στιγμή της μέρας του, το δειλινό, την ώρα που η καμπάνα της Καισαριανής σήμαινε τον εσπερινό, κατηφόριζε στο αγαπημένο του εκκλησάκι του Προφήτη Ελισσαίου. Εκεί πέρασε πολλά δειλινά ψέλνοντας στον εσπερινό και συχνά μέχρι τα μεσάνυχτα στις κατανυκτικές αγρυπνίες. Εκεί έβρισκε τη συνέχεια των νεανικών του χρόνων, οπότε βοηθούσε τον παπα-Αδαμάντιο, τον πατέρα του στις εκκλησίες και στα εξωκλήσια του νησιού του. Από τότε έψελνε, χωρίς να έχει μάθει ψαλτική, χωρίς να γνωρίζει τη βυζαντινή παρασημαντική, σχεδόν χωρίς φωνή. Κι όμως, συνέπερνε το εκκλησίασμα του Προφήτη Ελισσαίου με το πάθος της ψυχής του.

Σ' αυτή την ίδια πόλη των αντιθέσεων, ο κυρ-Αλέξανδρος, απόμακρος και ταπεινός, έζησε με τον δικό του απέριττο τρόπο, ακολουθώντας σχεδόν το ίδιο καθημερινό πρόγραμμα, κοντά στους απλούς ανθρώπους στις φτωχογειτονιές, πολλοί από τους οποίους έγιναν μαγιά για τους ήρωες των έργων του.

"Τὴν ἑνδεκάτην ὥραν καὶ πέντε λεπτά ἀνήρχετο τὴν ὁδὸν τοῦ Ἑρμοῦ. Ἐφθάνειν εἰς τὴν πλατεῖαν, ἀνέβαινε τὰ δύο σκαλοπάτια καὶ εἰσῆρχετο εἰς τὸ καφενεῖον τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἐδιάβαζε τὴν ἑφημερίδα "Ἄστου". Ὄταν τὸ ὥρολόγιον ἐδείκνυε μίαν παρά ἑνδεκα λεπτά, ἐσηκώνετο, διευθύνετο πρὸς τὴν ἔσω συνοικίαν, κατήρχετο διὰ τοῦ Λέκκα, ἔφθάνειν εἰς τὴν ὁδὸν Αἰόλου, ἐπερνοῦσεν ἀπὸ τὴν Ἀγοράν, ἐψώνιζε κάτι, ἔφθάνειν εἰς τὴν οἰκίαν του, καὶ τὴν μίαν καὶ μισὴν ἐγευματίζε. Εἰς τὰς δύο καὶ τέταρτο ἐξήρχετο, κατέβαιναν εἰς τὴν ὁδὸν Πειραιῶς, περνοῦσε ἀπὸ τὸ καπνοπωλεῖο "Ὁ καλὸς καπνιστὴς" τοῦ Δημητρίου Ταμβάκη ὅπου εὔρισκε σύνεργα καπνοῦ καὶ σιγαρέττα Ματσάγγου καὶ Παπαστράτου. Εἶτα ἐτραβοῦσε περίπατον κατὰ τὸν δρόμον τοῦ Χασεκῆ, ἐπέστρεφε καὶ ἐπερνοῦσε ἀπὸ τὸ πρῶτον καφενεδάκι τῆς ὁδοῦ παρά τὴν Ἁγίαν Τριάδα, ἀνέβαιναν εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως, καὶ εἰς ἓνα δρομίσκον πλησίον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰσῆρχετο εἰς τὸ "Μέγα Παντοπωλεῖον" τοῦ κ. Παυλόπουλου, τὸ ὁποῖον ἄλλος θὰ ἐχρειαζέτο πικότον διὰ νὰ τὸ ἀνακαλύψῃ"⁷.

---

⁷ Ὁ προστάτης των χηρῶν

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- σελ. 3: **Αι Αθήναι 1875 - 1891**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 54
- σελ. 4: **Πανόραμα Αθήνας**
Αθήνα 5000 χρόνια Ιστορίας, σελ. 120
- σελ. 6: **Σπίτι στην Πλάκα**
Αθήνα 5000 χρόνια Ιστορίας, σελ. 58
- σελ. 7: **Γυναίκα που ζυμώνει**
Περικλής Πανταζής, σελ. 26
- σελ. 8: **Το παιδί με τη σβούρα**
Περικλής Πανταζής, σελ. 28
- σελ. 9: **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 95
- σελ. 12: **Η οδός Αιόλου**
Αθήνα 5000 χρόνια Ιστορίας, σελ. 51
- σελ. 13: **Παναθηναϊκό Στάδιο**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 90
- σελ. 14: **Ολυμπιακοί Αγώνες 1896 - Λεύκωμα**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 145
- σελ. 15: **Ο Ανδριάντας του Γεωργίου Αβέρωφ**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 122
- σελ. 16: **Παριλίσια Περιοχή**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 65
- σελ. 17: **Η πλατεία Συντάγματος**
Αθήνα 5000 χρόνια Ιστορίας, σελ. 59
- σελ. 18: **Παναθηναϊκό Στάδιο - Ολυμπιακοί Αγώνες 1896**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 124
- σελ. 19: **Πανόραμα στο Παναθηναϊκό Στάδιο**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 66
- σελ. 20: **Οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες στο Παναθηναϊκό Στάδιο**
Αθήνα 5000 χρόνια Ιστορίας, σελ. 60
- σελ. 21: **Παναθηναϊκό Στάδιο, Ολυμπιακοί Αγώνες 1896**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 122

- σελ. 22: **Παναθηναϊκό Στάδιο, Ολυμπιακοί Αγώνες 1896**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 126
- σελ. 23: **Οι Ολυμπιονίκες του Μαραθωνίου Δρόμου (1896 - 1906)**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 133
- σελ. 24: **28 Μαρτίου 1905. Παράσταση Αντιγόνης στο Παναθηναϊκό Στάδιο**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 110
- σελ. 25: **Οι Ποιητές**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 94
- σελ. 26: **Λεωφόρος Πανεπιστημίου**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 126
- σελ. 27: **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης**
Επτά Ημέρες, εξώφυλλο
- σελ. 28: **Πλατεία Ομονοίας**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 56
- σελ. 29: **Ξενοδοχείο Μεγάλης Βρετανίας**
Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 66
- σελ. 30: **Κυρία με ομπρέλλα**
Περικλής Πανταζής, σελ. 27
- σελ. 31: **Κυρία στον καθρέπτη με βεντάλια**
Περικλής Πανταζής, σελ. 27
- σελ. 32: **Αθηναϊκή βραδυά**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 98
- σελ. 33: **Αθηναϊκή βραδυά**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 98
- σελ. 35: **Δημοτικό Θέατρο Αθηνών**
Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, σελ. 48
- σελ. 36: **Ο Αναγνώστης**
Περικλής Πανταζής, σελ. 33
- σελ. 37: **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης**
Επτά Ημέρες, σελ. 2

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Θέατρα της Παλιάς Αθήνας, Άρτεμις Σκουμπορδή, Δήμος Αθηναίων - Πνευματικό Κέντρο.

Το Πνεύμα και το Σώμα η αναβίωση της Ολυμπιακής Ιδέας 19ος - 20ος αιώνας, Υπουργείο Πολιτισμού - Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1989

Περικλής Πανταζής 1849 - 1884, Ένας Έλληνας Ζωγράφος στο Βέλγιο, Ίδρυμα Ευαγγέλου Αβέρωφ - Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα 1996

Αθήνα 5000 χρόνια Ιστορίας, Δήμος Αθηναίων - Πνευματικό Κέντρο, Αθήνα 1992

Επτά Ημέρες, εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, τ. 24 Δεκεμβρίου 2000

ΑΛΛΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ
ΣΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Εξοχικό κρούσμα	Αμπελόκηποι Γαργαρέττα Δεξαμενή οδός Ακαδημίας Πατήσια Πευκάκια Στάδιο Φυλακή του Σωκράτους
Η γραία και η θύελλα	Λυκαβητός
Η ψυχοπαίδα	Άγιος Αθανάσιος (Ψυρρή, οδός Αριστοφάνους) Άγιος Διονύσιος Άγιος Ελισσαίος Άγιος Παύλος Δεξαμενή
Κοινωνική Αρμονία	Δρομοκαϊτειο Θησείο Μαρούσι Παλιός Σταθμός Σ.Α.Π. Φάληρο
Μεγαλείων οψώνια	Κεράδικα οδός Ντέκα
Μιά ψυχή	Α' Κοιμητήριο Αθηνών
Ο αειπλάνητος	Εθνική Βιβλιοθήκη Ζωοδόχος Πηγή στον Υμηττό κατάστημα Καλαμιώτη κατάστημα Μακράκη Μοναστηράκι μονύδριο Αγίου Χαραλάμπους οδός Αθηνάς οδός Καπνικαρέας - Κεράδικα Πλάκα Στύλοι Ολυμπίου Διός Τελωνείο Πειραιά Υπουργείο Ναυτικών

Ο διδάχος	Καπνικαρέα οδός Ερμού
Ο κοσμολαΐτης	Μονή Κλειστών (Πάρνηθα)
Οι κουκλοπαντρείες	Γκάζι (περιοχή Αερίοφωτος)
Ποια εκ των δύο	οδός Σταδίου
Τα τελευταία του γέρου	Βρεφοκομείο Ψυρρή
Το ζωντανό κιβούρι μου	Πλατεία Ελευθερίας
Το θαλάσσωμα	Κολωνάκι οδός Κηφισίας οδός Μητροπόλεως Πλάκα